

ვალერიან მებრეველი

ქართული სამართლის
ისტორია

სავაზირო

სავაზირო სახელმწიფო მმართველობის უმაღლესი ორგანო იყო, რომელშიაც შედიოდნენ ვაზირები ანუ მინისტრები. ტერმინი ვაზირი არაბულ-სპარსული წარმოშობის სიტყვაა. არაბულად „ვაზირუნ“ თანაშემწეს ნიშნავს. არაბებს ვაზირობა სპარსელებისაგან ჰქონიათ შეთვისებული. ტერმინი „ვაზირი“ თამარ მეფისა და გიორგი III-ს ისტორიკოსის გარდა არც ერთ ქართველ მემატიანეს არა აქვს ნახმარი. სწორედ ამ დროს შემოსულა ეს სიტყვა ქართულში.

ტერმინ „ვაზირის“ და სავაზიროს წარმოშობამდე საქართველოში ცალკეულ უწყებებს ხელმძღვანელობდნენ უხუცესები. მაგალითად, მეაბჯრეთუხუცესი, მელვინეთუხუცესი, მონადირეთუხუცესი, მწიგნობართუხუცესი და სხვ. მოგვიანებით ამ უხუცესების ერთ-

მანეთისაგან გასამიჯნავად შემოდის ტერმინი „ვაზირი“, რომელიც ერთ-ერთი უწყების ხელმძღვანელი იყო. თუ აღმოსავლეთის ქვეყნებში მხოლოდ ერთი ვაზირი იყო, თამარ მეფის ისტორიკოსი მრავლობით რიცხვში ამბობს „ვაზირნი“-ო. საქართველოში „ვაზირი“ მინისტრის ზოგად სახელად იქცა. სავაზირო კი ვაზირთა საბჭო იყო. ამ საბჭოში შემავალი თითოეული ვაზირი ცალკე უწყებას ხელმძღვანელობდა. „ვაზირი“, მართალია, არაბულ-სპარსული წარმოშობის სიტყვაა, მაგრამ ქართული სინამდვილის აღმნიშვნელია, ვაზირი, როგორც მეფის მინასტრის აღმნიშვნელი, გიორგი III-ის დრომდე არ გვხვდება¹. სავაზირო ექვსი ვაზირისაგან შედგება: 1. მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი. იგი ითვლება პირველ ვაზირად ანუ ვაზირთა შორის უპირველესად. დანარჩენი ხუთი ვაზირი ორ ჯგუფად იყოფა: „სამთა ვაზირთა“ და „ორთა ვაზირთა“ ჯგუფად.

სამთა ვაზირთა ჯგუფში შედიოდნენ:

1. ათაბაგი, 2. ამირსპასალარი, 3. მანდატურთუხუცესი. ორთა ვაზირთა ჯგუფებში: მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი.

განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი

დავით აღმაშენებლამდე მწიგნობართუხუცესის თანამდებობა და ჭყონდიდის ეპისკოპოსობა ცალ-ცალკე არსებობდა. მწიგნობართუხუცესი ერისკაცი იყო. ამ ორი თანამდებობის შეერთება პირველად სწორედ „დავით აღმაშენებლის დროს და მისივე ბრძანებით უნდა მომხდარიყო“², ალბათ, 1103-1110 წლებში. დავით აღმაშენებელმა თავისი ერთგული კაცი მწიგნობართუხუცესი ჩაუყენა სათავეში ეკლესიას, რითაც საეკლესიო ხელისუფლება დაიმორჩილა.

მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი ვაზირთა შორის პირველია ანუ მწიგნობრების უფროსია. მწიგნობარი მდივანს, მწერალს ნიშნავს. ეს თანამდებობა მმართველობის ყველა დარგში არსებობდა. ივ. სურგულაძის მითითებით, მწიგნობარი ადგენდა საქმიან ქალაქებს, ხელ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გვ. 351.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 2, ნაკ. 1, გვ. 125.

მძღვანელობდა დაწესებულების საანგარიშო განყოფილებას... სამეფო კარზე 26 მწიგნობრის თანამდებობა არსებობდა, მაგრამ გამოირჩეოდა საწოლისა და ზარდახანის მწიგნობარი¹. საწოლის მწიგნობარი მეფესთან დაახლოებული პირია, ბუნებრივია, იგი მწიგნობართუხუცესის მიერ წარგზავნილი პირია მეფესთან.

მწიგნობართუხუცესის გარეშე არ წყდებოდა არც ერთი საქმე, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ იგი მეფის ნების გარეშე მოქმედებდა, მწიგნობართუხუცესი მონაწილეობას იღებდა სამხედრო საქმეებშიც, იგი მეფესთან ერთად წყვეტდა ომის დაწყებისა თუ არდაწყების საკითხებს. იგი მოიხსენიება როგორც მეფის მამა: „ვითა მამა არს მეფისა“-ო, იგი სახელმწიფოში მეფის შემდეგ პირველი კაცია, მაგრამ სპეციალურად რომელიმე დარგი მას არ ეხება სამართავად. იგი მმართველობის ყველა დარგზე ახორციელებდა ზედამხედველობას. პროფ. ივ. სურგულაძე მწიგნობართუხუცესს სახელმწიფო კანცლერს, სავაზიროს მეთაურს ანუ პრემიერ-მინისტრს უწოდებს². სხვა ვაზირებისაგან განსხვავებით, მწიგნობართუხუცესს არავითარი მასალები არ ჰქონია, რადგან იგი საეკლესიო მოხელე იყო – არც მემკვიდრეები არ გააჩნდა და, ამდენად, არ იყო დაინტერესებული ქონებითა თუ მიწისმფლობელობით.

მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს როგორც საეკლესიო მოხელეს სასულიერო საქმეები ექვემდებარებოდა. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით „მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიონი დასნი არიან, ყველა ჭყონდიდელისა და საწოლის მწიგნობარის სახელოისაა“.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მწიგნობართუხუცესისა და ჭყონდიდელის თანამდებობა ერთ სახელოდ დავით აღმაშენებელმა გააერთიანა, ამით ეკლესია დაიმორჩილა. „ეგრის-აფხაზეთის მეფეები ცდილობდნენ ბერძნული ეკლესიისათვის საყრდენი გამოეცალათ დასავლეთ საქართველოში და ამიტომ მთელი X საუკუნის მანძილზე ახალ-ახალ საეპისკოპოსოებს აარსებენ. ერთ-ერთი ასეთი საეპისკოპოსო იყო ჭყონდიდი; ეს კათედრა დავით აღმაშენებელმა ხელთ მისცა მწიგნობართუხუცესს და ამით ეკლესიაზე განავრცო ცენტრალური ხელისუფლების გავლენა.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტი მოამზადა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბ., 1970.

² იქვე, გვ. 23.

ათაბაგი

ათაბაგი სამთა ვაზირთა ჯგუფში შედის ამირსპასალარსა და მანდატურთუხუცესთან ერთად. იგი „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ მოიხსენიება მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის შემდეგ და პატივით უთანაბრდება ამირსპასალარსა და მანდატურთუხუცესს.

ათაბაგობა ქართული სამოხელეო დაწესებულება არ ყოფილა 1212 წლამდე. იგი აღმოსავლური სახელოა (თანამდებობაა). აღმოსავლეთის ქვეყნებში ათაბაგი უფლისწულის გამზრდელის (აღზრდის) ფუნქციას ასრულებდა.

ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, „ათაბაგობა საქართველოში შემთხვევით იყო შემოღებული და განსაკუთრებით ივანე მხარგრძელის პირადი პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად იქნა დაწესებული“. კერძოდ, თამარ მეფემ ზაქარია ამირსპასალარის გარდაცვალების შემდეგ მის ძმას ივანეს ზაქარიას პოსტი — ამირსპასალარობა შესთავაზა. პატივმოყვარე ივანემ კი არ ინდომა გარდაცვლილი ძმის თანამდებობა, თამარს ათაბაგობა სთხოვა. ათაბაგობა უცხო რამ იყო ამ პერიოდის საქართველოში, მაგრამ, როგორც ჩანს, მეფეს დაუკმაყოფილებია ივანე მხარგრძელის თხოვნა. პროფ. ივ. სურგულაძის მითითებით ივანე მხარგრძელს ათაბაგობის თანამდებობის მიღებით სურდა პრემიერ-მინისტრს ანუ მწიგნობართუხუცესს გათანაბრებოდა ან გაესწრო უფლებებითა და პატივით, რადგან აღმოსავლეთის (სელჯუკიანთა) სახელმწიფოებში ათაბაგი მეფესთან ყველაზე დაახლოებული პირი იყო, როგორც მეფის შვილის, ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ათაბაგობის წარმოშობის საკითხზე არ არის აზრთა ერთიანობა. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, „როდესაც თამარ მეფემ ათაბაგობა შემოიღო, საქართველოში ლაშა მოსაყდრედ იჯდა, თანაც ღედა ცოცხალი ჰყავდა და ამის გამო „ახალ ათაბაგს, რასაკვირველია, არ შეეძლო ისეთი გავლენა მოეპოვა, როგორიც ათაბაგებს სელჩუკიანთა სამეფოსა და სპარსეთში ჰქონდათ“¹. პროფ. ივ. სურგულაძე კი საპირისპიროს ადასტურებს, რომ „ათაბაგობა სელჯუკიანთა სამეფოში იყო გავრცელებული და იგი ტახტის მემკვიდრის მეურვედ ითვლებოდა. ასეთი ფუნქცია ჰქონდა დაკისრებული საქართველოშიც“.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VI, გვ. 312.

ივანე მხარგრძელი მსახურთუხუცესი იყო, ე.ი. სასახლის ხელშინაური მოხელე. გიორგი-ლაშა მისი ამ მოხელეობის დროს დაიბადა და აღიზარდა, ასე რომ, მეფის მემკვიდრის აღზრდის საქმესთან მას, როგორც მსახურთუხუცესს, ხელი მართლაც მიუწვდებოდა ფაქტობრივად. ამავე დროს, ქართული სახელმწიფო სამართლის მიხედვით, მეფის მემკვიდრის აღზრდის ფუნქციები მეფის შემდეგ პირველ პირს კუთვნოდა¹.

ახლა გავარკვიოთ რა მონაცემები გვაქვს ათაბაგობის შესახებ. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ მითითებულია, რომ ათაბაგი დიდი და საპატიო ვაზირია. ვაზრობის დროს იგი ჭყონდიდელის ქვემოთ, ამირსპასალართან ერთად არის. აქედან ჩანს, რომ მას ვერ მიუღწევია პირველი ვაზრობისათვის, იგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის შემდეგ იხსენიება და პატივით „სამთა ვაზირთა“ ჯგუფში შედის ამირსპასალარსა და მანდატურთუხუცესთან ერთად, მაგრამ თუ მწიგნობართუხუცესზე დაბლა დგას – სხვა მოხელეებზე უფრო მეტად დაწინაურებულია, თვით ამირსპასალარსაც კი გაუსწრო.

ამრიგად, ათაბაგი გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში გვევლინება მეტად საპატიო ვაზირად. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, მას საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეობასთანაც რაღაც კავშირი უნდა ჰქონოდა. სხვა ადგილზე იგივე ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ათაბაგობა შეიძლება სხვა თანამდებობასთანაც ყოფილიყო შეერთებული, მაგალითად, ამირსპასალარის თანამდებობასთან.

ამირსპასალარი

ამირსპასალარი სამხედრო უწყების ხელმძღვანელია. დღევანდელი ტერმინოლოგიით – იგი სამხედრო მინისტრი იყო. ტერმინი „ამირსპასალარი“ არაბული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ჯარის წინამძღოლს. ამირსპასალარი პირველად ქართულ წყაროებში თამარის ისტორიკოსის თხზულებებში იხსენიება. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით, სამხედრო საქმის მეთაურს საქართველოში XII საუკუნიდან ეწოდა ამირსპასალარი², როგორც ცნობილია, საქართველოს მეფე ომის დროს უშუალოდ ხელმძღვანელობდა ჯარს, მაგრამ იმ შემთხვევაში,

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის რედაქციით, თბ., 1970, გვ. 25.

² ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VI, გვ. 283.

როდესაც მეფე ომში არ იღებდა მონაწილეობას, ჯარის მთავარსარდლობა ამირსპასალარს ევალებოდა¹. ამირსპასალარს ემორჩილებოდა მთელი ჯარი, მას ევალებოდა ლაშქრობის გეგმის შედგენა. „ლაშქრობა და ლაშქრობის ვეზირობა ამირსპასალარის ხელთ არის, მას წინათ არავინ იტყვის“ – აღნიშნულია „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“.

ვაზირობის დროს, თუ ომის საკითხი იხილებოდა, პირველ სიტყვას ამირსპასალარი ამბობდა. ამირსპასალარის ქვემდებარე ჯარი შედგებოდა: 1) სამეფო სპა, ანუ საქართველოს ცალკეული კუთხეებიდან გამოყვანილი მოლაშქრენი; 2) ყივჩაღთა ჯარი; 3) კავკასიის მთიელთა და სხვა ყმადნაფიც ქვეყნებიდან „სამსახურში“ გამოყვანილი ჯარი; 4) მონა-სპა, ანუ მეფის პირადი მცველი ჯარი (დავით აღმაშენებელს ასეთი ხუთი ათასი კაცი ჰყოლია).

ამირსპასალარს ექვემდებარებოდნენ შემდეგი მოხელეები: ამირახორი, მეაბჯრეთუხუცესი, ზარდახანის უხუცესი, აჩუხჩი, ამირჩქარი და მერემეთუხუცესი. განვიხილოთ ისინი.

ამირახორი – ამირსპასალარის მოადგილე იყო, იგი ვაზირებს (მეჭურჭლეთუხუცესსა და მსახურთუხუცესს) უტოლდებოდა უფლებებით, თუმცა სავაზიროს სრულუფლებიანი წევრი არ იყო. იგი სათათბირო ხმის უფლებით სარგებლობდა დარბაზობის დროს. ამირახორის ფუნქციას შეადგენდა ცხენოსანი ლაშქრის ხელმძღვანელობა. აკი, ვხვდებით „ვეფხისტყაოსანში“ ასეთ გამოთქმას: „ამილახორო, მოასხი რემა, ცხენი და ჯოჯია“.

მეაბჯრეთუხუცესისა და ზარდახანის უფროსის ხელში იყო სამეფო აბჯარ-იარაღის საწყობი. ისინი ამილახორის ხელქვეითნი იყვნენ.

აჩუხჩი – სამხედრო უწყების მსხვილი მოხელე და მეფის დაცვის უფროსი უნდა ყოფილიყო.

ამირჩქარ-ის შესახებ ჯერჯერობით ზუსტი ცნობები არა გვაქვს.

მერემეთუხუცესს – ჩაბარებული ჰქონია საგანგებო დაწესებულება – სარემო.

ამირსპასალარის უფლებებიდან ყურადღებას იპყრობს მისი უფლება, რომ უიმისოდ მეფე მიწას ვერ გასცემდა, ვერც დასახლებულსა და ვერც დაუსახლებელს. ამირსპასალარის ეს უფლება ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან მიწის ოდენობაზე იყო დამოკიდებული

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. VI, გვ. 285.

როგორც სახელმწიფოს, ისე ცალკეული საერისთავოებისა თუ ერისთავების სიძლიერე. ის, რომ მიწა ამირსპასალარის ნებართვის გარეშე არ გაიცემოდა — ამ თანამდებობის მეტად ფართო უფლებამოსილებაზე მეტყველებს, რადგან ფაქტობრივად მიწას უკავშირდებოდა ქვეყნის შემოსავალი და სიძლიერე. ივ. სურგულაძის აზრით, ამირსპასალარისთვის ეს უფლება მოგვიანებით — თამარის დროს უნდა მიენიჭებინათ, როცა თამარის წინააღმდეგ აჯანყებულებმა გარკვეულად შეზღუდეს მეფის ხელისუფლება¹.

ამირსპასალარი სამთა ვაზირთა ჯგუფში შედის. იგი ათაბაგის შემდეგ მოიხსენიება.

მანდატურთუხუცესი

მანდატურთუხუცესი პირველად გიორგი III-ს პერიოდში მოიხსენიება. მაგრამ ეს სახელო უფრო ადრე — XI საუკუნიდან უნდა არსებულებო. სახელწოდება „მანდატურთუხუცესი“ ორი ნაწილისაგან შედგება — მანდატურებისა და მისი უხუცესებისაგან. ვინ არიან მანდატურები? ლათინურად „მანდატ“ — დავალებას ნიშნავს. „მანდატორ“ ბერძნულ-ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს დავალების შესრულებას. ტერმინი „უხუცესი“ შეესაბამება ბიზანტიურ „პროტოს“, ერთიანად კი — „პროტომანდატორს“, რაც ნიშნავდა კეისრის სეფე ლაშქრისა და მონა-სპის უფროსს. ივ. ჯავახიშვილი, მეორე მხრივ, ამ თანამდებობას ამსგავსებს ობერცერემონიემისტერს².

განვიხილოთ თუ რა უფლებამოსილება ჰქონდა მანდატურთუხუცესს.

მანდატურთუხუცესი ვაზირია და შედის საპატიო ვაზირთა სამეულში. პატივით უთანაბრდება ათაბაგსა და ამირსპასალარს. მანდატურები სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებდნენ. ისინი გვევლინებიან მეფის მცველების როლში, სავაზიროს სხდომის დროს ისინი წესრიგს იცავენ. ზოგჯერ ხელმძღვანელობდნენ და ზედამხედველობდნენ მეფის ვენახების სამუშაოებს. ზოგიერთ შემთხვევაში მანდატორები საპატიო კაცის გამყოლებად გვევლინებიან შორეულ მგზავრობაში. ისინი ომსა და ლაშქრობაში

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ივ. სურგულაძის რედაქციით, თბ., 1970, გვ. 26.

² ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VI, გვ. 313.

არ მონაწილეობდნენ და სამეფო კარზე რჩებიან როგორც წესრიგის დამცველნი — თვით მანდატურთუხუცესი დარბაზობის დროს მთავარი განმკარგულელებელი ყოფილა, მისი მითითებით სრულდებოდა დარბაზობის განაწესი.

მანდატურები სამოხელეო ნიშანს — არგანს ატარებდნენ, თვით მანდატურთუხუცესი კი — ოქროს არგანს. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით მანდატურები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში სამასი სახელო ყოფილა. აქედან სამი გვარია მხოლოდ აზნაურისა, დანარჩენი გლეხები არიან.

მანდატურთუხუცეს ჰყავს მოადგილე — **ამირეჯიბი**. ეს მეტად საპატიო თანამდებობაა. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ მითითებულია, რომ ამირეჯიბს მეფესთან შესვლა, მეფის ნახვა ყოველთვის შეეძლო. იგი აქტიურად მონაწილეობდა დარბაზობის დროს — როგორც მანდატურთუხუცესის დაქვემდებარებული მოხელე. იგი ესწრება სავაზიროს სხდომას და ისეთივე პატივი აქვს, როგორც ვაზირებს. მას ემორჩილებიან მოხელეები — **ეჯიბები, გამგეთუხუცესი და მესტუმრე**.

ეჯიბი — არაბული სიტყვაა და ნიშნავს მეკარეს, კარისკაცს. ეჯიბები საქართველოში ჰყოლია არა მარტო სამეფო კარს, არამედ სხვა დიდებულ მოხელეებსაც.

მესტუმრე — უძველესი თანამდებობა ყოფილა საქართველოში. მას ევალებოდა მოციქულთა დახვედრა, მეძღვნეთა დასაჩუქრება-დაპურება.

მერიგე — ვაზირობას ვერ დაესწრებოდა, იგი სიგელების მიცემისას გარკვეულ მოვალეობას ღებულობდა.

განმგეთუხუცესი — ღირსებით ამილახორსა და ამირეჯიბზე დაბლა იდგა. მას უფლება არ ჰქონდა ვაზირობას დასწრებოდა. სავაზიროში მაშინ შედიოდა, თუ მეფე ან ვაზირები უხმობდნენ, მას ჰყავდა ქვეშევრდომი მოხელეები: **საგანმგეოს უფროსი, მეჯამეთუხუცესი და სარემოს ნაცვალი**.

მეჯამეთუხუცესის გამგებლობაში შედიოდა ნიგოზი, ზეთი, საწებელი, მუზაფარი, წაველა, მეკირე, ხმელი თევზი, ტყემალი, მუხულო, ყოველი მეკამბერე დიასახლისი, კარავი, სამზარეულოსა და უვერცხლო ჭურჭელი, სპილენძის ჭურჭელი, შეშის საკითხები.

მეჭურჭლეთუხუცესი

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით მეჭურჭლეთუხუცესი ძველი ვაზირია. ამასთან, იგი საპატიო ვაზირიცაა. ათაბაგობის შემოღებამდე მეოთხე ვაზირი ყოფილა. იგი შედის ვაზირთა „ორთა ჯგუფში“. როგორც სახელწოდებაც მიგვანიშნებს, მეჭურჭლეთუხუცესი „მეჭურჭლეთა“ უფროსი და „საჭურჭლეს“ უზენაესი გამგე იყო. მეჭურჭლეთუხუცესს ჰყოლია მოადგილე, მას ეწოდებოდა „ნაცვალ“ მეჭურჭლეთუხუცესისა, ზოგჯერ უწოდებდნენ „ნაცვალ საჭურჭლისა“. „საჭურჭლე“ ჭურჭლის საწყობს ნიშნავდა. ჭურჭელს შემდგომში განძისა და სიმდიდრის ზოგადი მნიშვნელობა მიეცა. გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოში საჭურჭლე სახელმწიფო ხაზინას ერქვა, სადაც ინახებოდა ფული, ძვირფასი ჭურჭელი, მეფისათვის ნაჩუქარი (შემოდღუნებული) ძვირფასი განძეულობა, თვალმარგალიტი და ოქრო-ვერცხლის ჭურჭელი.

საჭურჭლისაგან განსხვავებულია სალარო. სალაროში ინახებოდა არაყოველღაობად სახმარი ოქრო-ვერცხლის ჭურჭელი, ე.ი. საჭურჭლისაგან განსხვავებით სალაროში ინახებოდა არაყოველღაობად სახმარი ნივთები თუ სამკაულობა. სალაროში ასეთი ნივთები „უხმარებლად შეკრული“ იდგა. მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ სალარო მეჭურჭლეთუხუცესს არ ექვემდებარებოდა, არამედ მსახურთუხუცესს.

საჭურჭლეში მსახურობდნენ შემდეგი მოხელეები: 1) საჭურჭლის ნაცვალი; 2) მუშრიბი; 3) საჭურჭლის მუქიფი; 4) მეჭურჭლენი.

მუშრიბი – არაბული სიტყვაა და ნიშნავს ზედამხედველს. მას ყველაფერი უნდა სცოდნოდა სასახლის ქონების შესახებ. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, საქართველოში მუშრიბი ფინანსთა სამინისტროს ანუ მეჭურჭლეთუხუცესის დაქვემდებარებული მოხელე იყო. მას ბაჟისა და სავაჭრო გადასახადების ფუნქცია ჰქონდა დავალებული.

საჭურჭლის მუქიფი – იგივე მეძღვნე ანუ ძღვენთა გამგეა. მეჭურჭლეთუხუცესს ექვემდებარებოდა რა საჭურჭლე, ბუნებრივია, საჭურჭლეში მომუშავე ყველა მოხელე მისი ხელქვეითი იყო. მეჭურჭლეთუხუცესს საკუთარი ბეჭედი ჰქონდა. მაგრამ გაურკვეველია როგორი იყო ეს ბეჭედი ან ვისგან ღებულობდა მას.

მეჭურჭლეთუხუცესს – როგორც ფინანსთა მინისტრს ექვემდებარებოდა ასევე: ძველი ქალაქები, ვაჭარნი, ქალაქის ამირანი,

„მეჭურჭლენი ქალაქისანი“, სავაჭრო გადასახადები და ბაჟი; მასვე ეკითხებოდა ალებ-მიცემობის საკითხები. მეჭურჭლეთუხუცესი, ამავე დროს, შეიძლებოდა მსხვილი მემამულეც ყოფილიყო, მაგალითად, ერისთავთერისთავი.

მსახურთუხუცესი

მსახურთუხუცესი გიორგი III-ს დროიდან გვხვდება ქართულ საისტორიო წყაროებში, მაგრამ იგი უფრო ძველი სახელო უნდა იყოს. „ხელმწიფის კარის გარიგებიდან“ ჩანს, რომ იგი ვაზირი არ ყოფილა, და რუსუდან მეფეს გაუხდია ვაზირად და სავაზირო საბჭოს წევრად. იგი მეჭურჭლეთუხუცესთან ერთად „ორთა ვაზირთა“ ჯგუფში შედიოდა.

მსახურთუხუცესს ექვემდებარებოდა „სალარო, საწოლი“, მესაწოლეთუხუცესი, მოლარეთუხუცესი, ციცხვთუხუცესი, მენილეთუხუცესი. მსახურთუხუცესს ებარა ასევე მეფის პირადი მეურნეობა, სხვადასხვა „საფარეშონი“ – ფარეშთუხუცესი, ციცხვთუხუცესი, ცხვარი და საქონელი.

სალარო, როგორც უკვე აღინიშნა, ის დაწესებულება იყო, სადაც ინახებოდა საგანძური, არაყოველღაირად სახმარი საჭურჭლე. არსებობდა ორი სახის სალარო: უძრავი და მოძრავი. სალაროს სათავეში იდგა მოლარეთუხუცესი, ვისაც ექვემდებარებოდა ყველა სალარო. მას ბეჭედი ჰქონდა, რაც მისი თანამდებობის ნიშანიც იყო. მისი ბეჭედი „თვალადი“ ანუ თვლიანი ყოფილა, რომელსაც დასვამდა საბუთზე. მოლარეთუხუცესს მოლარენი ექვემდებარებოდნენ.

ფარეშთუხუცესის გამგებლობაში შედიოდა საფარეშო და ფარეშნი. საფარეშონი – შინაური მეურნეობისათვის განკუთვნილი დაწესებულება და საწყობები იყო. მაგალითად, სანთლისა და შანდლებისათვის – ცალკე საფარეშო იყო. არსებობდა სამკერვალო საფარეშო, სამრეცხაო საფარეშო და სხვ.

მენილეთუხუცესს ექვემდებარებოდა სახილე და მენილეები.

ციცხვთუხუცესი – ფარეშთუხუცესის ქვემდებარე მოხელე იყო თუ არა, ცნობილი არ არის. მის ქვემდებარე მოხელეებს ეწოდებოდა ციცხვნი. ციცხვნი განაგებდნენ სასახლის საჭურჭლეს, შინ სახმარ სხვადასხვა ჭურჭელს, აბანოს გათბობას, სახლის დაგვას, შემის დაჩეხვას, ცეცხლის დანთებას, წყლის ზიდვას, ყოველგვარი

საფენების დაფენას, ოთახების სხვადასხვა ნივთებითა და მანდილებით მოკაზმვას. გარდა ამისა, ფარეშთუხუცესი და ფარეშნი ეხმარებოდნენ დილით ფეხზე ამდგარ – საწოლიდან გამოსულ მეფეს.

გეორგიევსკის ხელშეკრულება ანუ ტრაქტატი შედგებოდა 13 ძირითადი და 4 სეპარატიული (ცალკე გამოყოფილი ტექსტიდან) მუხლისგან ანუ არტიკულიდან. ხელშეკრულებას თან ერთვისოდა ფიცის ტექსტი, რომელიც ერეკლეს უნდა დაედო რუსეთის ერთგულების დასადასტურებლად. ტრაქტატს ერთვისოდა ასევე დამატებითი არტიკულის (მუხლის) ტექსტი, რომელიც შეესებოდა ქართლ-კახეთის მეფედ კურთხევის წესს. ტრაქტატი ანუ „მეგობრობის პირობა“ ძალაში შედიოდა სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლის შემდეგ.

ხელშეკრულება იწყებოდა პრეამბულით, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ ძველთაგან რუსეთის იმპერია იყო დამხმარე და დამცველი ერთმორწმუნე ქართველი ხალხისა, რუსეთი მიზნად ისახავდა გათავისუფლებულიყო საქართველო სხვა ქვეყნების დამოკიდებულებისაგან, აღარ დასჭირდებოდა ვაჟებისა და ქალების მირთმევა სხვა სახელმწიფოებისათვის. აქვე აღნიშნული იყო, რომ ერეკლე სთხოვდა რუსეთის მეფეს მფარველობაში შესვლას და ცნობდა იგი რუსეთის ხელმწიფის უზენაესობას. პრეამბულაში ჩაწერილი იყო, რომ ხელშეკრულების დადება რუსეთის მხრიდან მიენდო გრიგოლ პოტიომკინსა და პავლე პოტიომკინს, საქართველოს მხრიდან კი – ივანე მუხრანბატონსა და გარსევან ჭავჭავაძეს.

ტრაქტატის პირველ მუხლში (არტიკულში) აღნიშნული იყო, რომ ქართლ-კახეთის მეფე დღეიდან უარს ამბობდა სხვა ქვეყნებთან დამოკიდებულებაზე, ვასალობაზე, იქნებოდა ეს სპარსეთი თუ სხვა დამპყრობელი და საქვეყნოდ აცხადებდა, რომ, გარდა რუსეთისა, იგი არ აღიარებდა თავის თავზე არავის უმაღლესობას. ერეკლე II აქვე პირობას დებდა, რომ იქნებოდა რუსეთის ტახტის ერთგული და შემწე ყველა ვითარებაში.

ტრაქტატის მეორე მუხლის მიხედვით რუსეთის იმპერატორისათვის მხრივ აღუთქვამდა (აღთქმას დებდა) ერეკლე II-ს, რომ უზაკველად მოწყალებასა და მფარველობას არ მოაკლებდა ქართლ-კახეთის სამეფოს, დაიცავდა მის ერთიანობას და შეეწეოდა მისი დაკარგული საზღვრების აღდგენაში.

მესამე მუხლის მიხედვით ქართლ-კახეთის მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორის უმაღლეს ხელისუფლებას და კისრულობდა

ვალდებულებას, რომ ტახტზე ასვლა ეცნობებინა საიმპერატორო კარისათვის, ეთხოვა მისგან მეფედ დამტკიცება და სამეფო ნიშნები, როგორცაა: სიგელი, დროშა, ხმალი, კვერთხი, მანტია ანუ წამოსასხამი. ამ სამეფო ნიშნების მიღების შემდეგ რუსეთის რეზიდენტის თანდასწრებით ქართველ მეფეს ფიცი უნდა დაედო რუსეთის იმპერატორის ერთგულების დასამტკიცებლად.

მეოთხე მუხლით ქართლ-კახეთის მეფე იზღუდებოდა საგარეო ურთიერთობის დარგში. მას ეკრძალებოდა სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დამყარება რუსეთის რეზიდენტთან შეთანხმების გარეშე. ასევე, საქართველოში ჩამოსულ უცხო ქვეყნის ელჩებსა თუ წარმომადგენლებს პასუხი რუსეთის რეზიდენტთან შეთანხმებით უნდა გასცემოდა.

მეხუთე მუხლის მიხედვით რუსეთის სამეფო კართან ურთიერთობის მოსაგვარებლად ერეკლე II-ს უნდა ჰყოლოდა თავისი რეზიდენტი. იგულისხმება, რომ ასეთივე წარმომადგენლები ეყოლებოდა რუსეთსაც ქართლ-კახეთში.

მექვსე მუხლით რუსეთის იმპერატორი ქართლ-კახეთის მეფეს ჰპირდებოდა: ა) ქართველთა მტერი მისი მტერი იქნებოდა; ბ) მეფე ერეკლე და მისი შთამომავლები შეინარჩუნებდნენ სამეფო ტახტს, არ დაარღვევდნენ ტახტის მემკვიდრეობის გადაცემის წესს; გ) არ ჩაერედნენ ქართლ-კახეთის საშინაო მმართველობისა თუ სამართალწარმოების საქმეებში, გადასახადების გაწერა-აკრეფის საკითხებში. ყოველივე ეს უნდა განხორციელებულიყო ადგილობრივი წესებით.

მეშვიდე მუხლის ძალით ერეკლე II ვალდებულებას კისრულობდა: მზად ყოფილიყო და დახმარებოდა რუსეთს თავისი ჯარით, დაეცვა რუსეთის ქვეშევრდომობა და აესრულებია რუსი მოხელეების დავალებები, დაეცვა საქართველოში მყოფი რუსი მოხელეები რაიმე ან ვისიმე შეურაცხყოფისაგან თუ შევიწროებისაგან. ქართველ მოხელეთა თანამდებობაზე დანიშვნისას მხედველობაში მიეღო მათი დამსახურება რუსეთის წინაშე.

მერვე და მეცხრე მუხლების მიხედვით ქართლ-კახეთის კათალიკოსი რუსეთის სინოდის წევრი ხდებოდა. ქართველ თავადაზნაურებს რუსეთის თავადაზნაურთა თანაბარი პრივილეგიები ენიჭებოდათ, რისთვისაც რუსეთის იმპერატორის კარზე უნდა წარედგინათ ქართველ თავადაზნაურთა სია.

მეათე მუხლის მიხედვით ქართველ თავადაზნაურობას უფლება ეძლეოდა გადასახლებულიყვნენ რუსეთში ან თავისუფლად დაბრუნებულიყვნენ უკან, ხოლო თუ ირანიდან ან თურქეთიდან დაბრუნებული ტყვეების საქართველოში გადმოსახლების საკითხი დადგებოდა, საჭირო იყო მათი გამოსასყიდის გადახდა. იგივე უნდა გაკეთებულიყო რუს ტყვეთა მიმართ.

მეთერთმეტე მუხლი ვაჭრობის თავისუფლებას არეგულირებდა. ქართველ ვაჭრებს ეძლეოდათ შეღავათები რუსი ვაჭრების თანაბრად. იგივე იყო გათვალისწინებული რუსი ვაჭრების მიმართ საქართველოში.

მეთორმეტე მუხლის მიხედვით ხელშეკრულება იღებოდა სამი დღემშიოდ (მუდმივად) ანუ „საუკუნოდ“, მასში ცვლილებების შეტანა დაიშვებოდა მხარეთა ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე.

ბოლო მეცამეტე მუხლში გათვალისწინებული იყო ხელშეკრულების რატიფიკაციისა და ძალაში შესვლის წესი. ხელშეკრულება ძალაში შედიოდა მასზე ხელის მოწერიდან ექვს თვეში. ხელმოწერა კი უნდა შემდგარიყო 1783 წელს 24 ივლისს, დაბა გეორგიევსკში, მას ხელს აწერდნენ: პავლე პოტიომკინი და ივანე მუხრანბატონი.

როგორც აღინიშნა, ტრაქტატს ერთვოდა ე.წ. „სეპარატიული მუხლები“, რომლებშიაც არსებითად მხარეთა სამხედრო-პოლიტიკური მიზნები აისახა. პირველი სეპარატიული მუხლით რუსეთის იმპერატორი მეგობრულად ურჩევდა, რომ კეთილი განწყობილება და მეგობრობა ჰქონოდა იმერეთის ბრწყინვალე მეფესთან სოლომონთან და თუ მათ შორის წარმოიშობოდა დავა, არბიტრად რუსეთის იმპერატორი გამოსულიყო. ამ რჩევას ერეკლე II-ც ეთანხმებოდა. მეორე სეპარატიული მუხლით იმპერატორი ვალდებულებას ღებულობდა, რომ ქართლ-კახეთში ჰყოლოდა ფეხოსანი ორი სრული ბატალიონი ოთხი ზარბაზნით. მესამე მუხლით ომის შემთხვევაში კავკასიის ხაზის უფროსი ერეკლე II-ს უნდა შესთანხმებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთი ქართულ ჯარს გამოიყენებდა საქართველოს საზღვრებს გარეთ, ჯარის შენახვის ხარჯები იმპერატორის ხაზინას უნდა გაეღო. მეოთხე სეპარატიული მუხლით რუსეთის იმპერატორი ვალდებულებას იღებდა ომის შემთხვევაში იარაღით დაეცვა ქართლ-კახეთი. დაზავების შემთხვევაში კი ეცდებოდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაბრუნებოდა მტრების მიერ მიტაცებული მიწები. აქვე აღნიშნული იყო, რომ

სეპარატიულ მუხლებსაც სავალდებულო ძალა ჰქონდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა ხასიათის მოსაზრებები 1783 წლის ტრაქტატის იურიდიული ბუნების შესახებ. მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი ამ ხელშეკრულებას მიიჩნევს არა როგორც მხარეთა თანასწორუფლებიან გარიგებას, არამედ რუსეთის მიერ საქართველოზე „პროტექტორატის“ დამყარების დოკუმენტს (მ. ხელუთფლიშვილი, ნ. კორკუნოვი, ბ. ნოლდე, გ. ვეშაპელი). რიგი მეცნიერები, ამ ხელშეკრულებას განიხილავდა როგორც პროტექტორატისა და ვასალიტეტის აქტს¹.

ტრაქტატის იურიდიული ბუნების შესახებ მრავალგვარი თვალსაზრისის გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ, რომ იგი იყო ფეოდალიზმის პერიოდის საერთაშორისო სამართლისათვის ტიპური დოკუმენტი სიუზერენულ-ვასალური დამოკიდებულების დასამყარებლად, იგი არ არის თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე დადებული ხელშეკრულება, მასში გამოხატულია როგორც სიუზერენის, ისე ვასალის ინტერესები ურთიერთკონსენსუსის საფუძველზე. ამ დოკუმენტებით რუსეთი ელტვოდა ამიერკავკასიაში თავისი ინტერესების განხორციელებას, ქართლ-კახეთი კი მუსულმანთაგან თავის გადარჩენას, დაკარგული ტერიტორიების კვლავ დაბრუნებასა და ერთიანი ქართული სახელმწიფოს აღდგენას.

რუსეთის წარმატებებს ამიერკავკასიაში შეშფოთებით შეხვდნენ არა მარტო მეზობელი მუსულმანური სახელმწიფოები, არამედ ინგლისი და საფრანგეთიც.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდის თურქეთის ოფიციალური ისტორიოგრაფია ქართველი ხელისუფლების ამ ნაბიჯს დიდ შეცდომად თვლიდა, მიუთითებდნენ, რომ რუსეთმა მოატყუა საქართველო, ხოლო ქართველებმა თავისი ხელით გააუქმეს საკუთარი სახელმწიფოებრიობა. ოსმალეთის შეშფოთება გასაგები იყო. იგი ხომ თანდათან უთმობდა რუსეთს არა მარტო ყირიმს, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიის გარკვეულ ნაწილს, ამჯერად კი უომრად ეუფლებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს. რუსეთის გაძლიერება და მისი „დამე-

¹ ამ საკითხზე უფრო ვრცლად იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 691-693; ასევე, ი. სურგულაძე, История государства и права Грузии, Тб., 1968, стр. 116-118.

ზობლება“ ოსმალეთისთვის საფრთხის მომასწავებელი იყო, ამიტომაც აფრთხილებდა ოსმალეთი სომხეთს, აზერბაიჯანსა და სხვა პოლიტიკურ ერთეულებს არ შეეშვათ რუსეთი თავის ტერიტორიაზე.

ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ოსმალეთის დასაყრდენად იქცა ახალციხის ფაშა, რომელიც მოსვენებას არ აძლევდა ერეკლე II-ს. რუსეთმა არაერთგზის გააფრთხილა ოსმალეთი, რომ ქართლ-კახეთი მისი სამფარველო ქვეყანა იყო და ხელი აეღო მის შევიწროებაზე, მაგრამ ოსმალეთი გადამჭრელ ღონისძიებებს არ ღებულობდა და არ ცნობდა რუსეთის შემოსვლის კანონიერებას ქართლ-კახეთში.

რუსეთთან დაკავშირების გამო ერეკლე მეფის ავტორიტეტი თანდათან ეცემოდა არა მარტო ირანისა და ოსმალეთის წინაშე, არამედ მის ყმაღნაფიც ქვეყნების წინაშეც. ისინი ამჯობინებდნენ ერეკლეს განდგომოდნენ და ოსმალეთის მფარველობაში შესულიყვნენ. კიდევ მეტი — „ერზრუმის, ყარსისა და სხვა ფაშები მოციქულებს გზავნიდნენ ერევნის ხანთან და მას რუსეთისა და საქართველოს წინააღმდეგ ერთობლივ გამოსვლაში მონაწილეობის მისაღებად მოუწოდებდნენ, მერყეობდა ყარაბაღის ხანიც...“¹. თვით რუსეთს ხელს არ აძლევდა ერეკლეს სიძლიერე, მისი გავლენის ზრდა მეზობელ ხანებზე, ამიტომაც ისეთ პოლიტიკას ატარებდა, რომ ყველა პატარა პოლიტიკური ერთეული ცალ-ცალკე დაკავშირებოდა რუსეთს და არ დაეშვათ მათი გაერთიანება ერეკლეს ირგვლივ.

რუსეთთან მფარველობითი ტრაქტატის დადების შემდეგ ქართლ-კახეთის მდგომარეობა ძალზე გაუარესდა. ამის შესახებ არაერთხელ აცნობეს რუსეთის მთავრობას, თხოულობდნენ რუსეთის მხრიდან დახმარებას, მაგრამ რუსეთი აგვიანებდა სხვადასხვა მიზეზებით. „1786 წ. 8 აგვისტოს რუსეთში მყოფ გარსევან ჭავჭავაძისადმი გაგზავნილ წერილში ერეკლე კიდევ არ კარგავდა იმედს, რომ მას ჯარს მოაშველებდნენ. იგი წერდა: „ნურც ათქმევინებ ვისმე მასა, რომ დიდის შველებლობით დაიქცა საქართველო“ და შემდეგ: „რა ვქნა, მე ბევრის იმედი მქონდა თქუენისაგან და კიდევ მაქუს, მაშ ვისთან მივიდეთ და ვის გამოუცხადოთ ჩვენი ტკივილი, — ოსმალეთთან მივიდეთ, მიმიშვებენ? ყიზილბაშებთან მივიდეთ — შემიწყნარებენ?“

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 699.

დალესტნელებთან მივიდე – მიმიღებენ? მაშ, ვისი სასოება მქონდეს, თუ არა რუსეთის დიდებულის ხელმწიფისა... ვის უნდა მივმართო და ვის უნდა ვაწყინო თავი?!“¹.

გამწვავებულმა საშინაო და საგარეო ვითარებამ ქართლ-კახეთის სამეფო ხელისუფლების წინაშე საგარეო ორიენტაციის კურსის გადასინჯვის საკითხი დააყენა.

1786 წელს 12 სექტემბერს, რუსეთისაგან დამოუკიდებლად, ახალციხის საფაშოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულება გაფორმდა. ამ ხელშეკრულებით ერეკლე კისრულობდა, რომ მეტ რუსის ჯარს აღარ შემოიყვანდა, ახალციხის ფაშა კი – სულთნის ჯარებს ქართლ-კახეთის საზღვრებთან აღარ დააყენებდა.

ამავე წელს ერეკლე მოლაპარაკებას აწარმოებდა აღა-მაჰმად-ხანთან – იმედოვნებდა მის საბოლოოდ გამარჯვებას ირანში. მიუხედავად საგარეო ორიენტაციის კურსის კრიტიკული გადასინჯვისა, ამას არ მოჰყოლია საგარეო კურსის შეცვლა – იგი რთული სიტუაციიდან თავდახსნის გზის ძებნა იყო. გარდა ამისა, ქართველი ხელისუფალნი ითვალისწინებდნენ უარეს მომავალს და ამისათვის ემზადებოდნენ

1787 წელს, სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც ერეკლეს აემალნენ ძეზობელი მუსლიმანური ყმადნაფიცი პოლიტიკური ერთეულები, რუსის ჯარმა ქართლ-კახეთი დატოვა. არ გაჭრა ერეკლეს ხვეწნა-მუდარამ 10 დღით მაინც დაეყოვნებინათ გასვლა.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსის ჯარმა დატოვა ქართლ-კახეთი – ამ პერიოდში მაინც ისახება საქართველოს გაერთიანების პერსპექტივა. გაერთიანებას ხელს უწყობდა სამცხე-საათაბაგოს გადახრა ერეკლეს მხარეზე, ასევე იმერეთში ერეკლეს შვილიშვილის გამეფების პერსპექტივა, რისთვისაც აქ დაიწყო საკმაოდ მძლავრი მოძრაობა. ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენლები ტახტისათვის ატეხილი ბრძოლის გამო წინადადებას აძლევდნენ ერეკლე მეფეს, რომ შეერთებინა იმერეთის სამეფო. ერეკლე მეფემ ეს საკითხი სამეფო დარბაზის სხდომაზე გამოიტანა განსახილველად.

¹ ციტირებულია საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 707.

მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობას ისე დაუძაბავს სიტუაცია, რომ დარბაზის სხდომა ჩაშლილა. საბოლოოდ იმერეთის სამეფოს შემოერთების საკითხი უარყოფითად გადაწყდა. ამ საქმეში უარყოფითი როლი ითამაშა დედოფალმა დარეჯანმა და თვით ერეკლეს გაუბედობამ, რომ შვილიშვილისათვის ტახტი არ წაერთმია. სამაგიეროდ, 1790 წლის ივნისში სოლომონ ლიონიძის ინიციატივით გაფორმდა „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს“. ამ ტრაქტატით დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები ქართლ-კახეთის სამეფოსთან სამხედრო კავშირს ამყარებდნენ და 1783 წლის ტრაქტატს უერთდებოდნენ. მოკავშირეები ერეკლე მეორის უპირატესობასა და მის მფარველობას აღიარებდნენ და მასვე ანდობდნენ რუსეთთან ურთიერთობის დამყარებას.

დანაშაულის ცნება და არსი ძველი ქართული სამართლის მიხედვით

ქართველ მეცნიერთა გამოკვლევებით დასტურდება, რომ შემორჩენილი არ არის ადრეფეოდალური ხახის სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის ნარატიული წყაროები, რომელთა მეშვეობით შეგვეძლო გვემსჯელა ამ პერიოდის (IV-X საუკუნეების) სისხლის სამართალზე. მაგრამ ნარატიული წყაროების ანუ პირდაპირი წყაროების ნაცვლად უნდა მოვიშველიოთ არაპირდაპირი წყაროები, საეკლესიო ხასიათის ძეგლები, საისტორიო ხასიათის თხზულებები, შეძლებისდაგვარად ამოვკრიბოთ იქიდან ჩვენთვის საინტერესო მასალები სისხლის სამართლის ამა თუ იმ საკითხზე.

ძველი ქართული საეკლესიო და ისტორიული წყაროების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავარკვიოთ სისხლის სამართლის ისეთი ძირითადი ინსტიტუტი, როგორცაა დანაშაულის ინსტიტუტი.

დანაშაულის აღმნიშვნელი ტერმინები

არაპირდაპირი წყაროების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დანაშაულის აღმნიშვნელ ტერმინად მხოლოდ დანაშაული როდი გამოიყენებოდა. ამ ცნების აღსანიშნავად რამდენიმე ტერმინია მოცემული და ყველა მათგანი სამართალდარღვევის შინაარსს შეესაბამება.

საეკლესიო წყაროების მიხედვით დანაშაულის (ან დამნაშავის) ცნების გამოსახატავად გამოიყენებოდა შემდეგი ტერმინები: „გარდასვლა“, „გარდახლომა“, „დათრგუნვა“, „უღებება“ და „უგულებელყოფაა საქმისა“ (ეს ორი უკანასკნელი – უმოქმედობით ჩადენილ დანაშაულის გამომხატველი ტერმინებია), „მიშვება“, „წინაღღგომა და დარღვევა კანონისა“, „უკანონობა“, „უწესობა“, „ბრალი“, „ცოდვა“, „შეცოდება“, „დანაშაული“, „ბოროტის მოქმედი“, „ძვირის მოქმედი“. თვით მოქმედებას ანუ გარდასვლას „გარდამავლობითი მოქმედება“ ეწოდებოდა.

დანაშაულის ცნების გამომხატველ ტერმინთა გვერდით ყურადღებას იპყროსა უდანაშაულობის აღმნიშვნელი ტერმინებიც. ასეთებია: „უბრალოება“, „შეუცოდარი“.

გავარკვიოთ დანაშაულის ცნების გამომხატველი ტერმინების შინაარსი:

1. **გარდასვლა.** დანაშაულის აღმნიშვნელი ეს ცნება წარმოდგას სჯულის, კანონისა და წესის დარღვევიდან ანუ გარდასვლიდან, რადგან სჯულის, კანონისა და წესის დაცვა აუცილებელი და სავალდებულო იყო.

2. **გარდახდომა.** ეს ტერმინიც ზუსტად იმავე შინაარსის გამოხატველი იყო, როგორც ტერმინი „გარდასვლა“.

3. **დათრგუნვა.** ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, „სამართლის, სჯულისა, თუ კანონის დარღვევის გამოსახატავად „დათრგუნვასაც“ ხმარობდნენ ხოლმე“¹. ამის დასადასტურებლად ივ. ჯავახიშვილს მოაქვს ციტატა დავით აღმაშენებლის თხზულებიდან „გალობანი სინანულისანი“, სადაც აღნიშნულია: „სჯულნი დავთრგუნენ წიგნისად და ახალი ბუნებითიო“. ამ შემთხვევაში „დათრგუნვა“ დანაშაულის ჩადენას ანუ კანონის დარღვევას ნიშნავდა.

4. **„უღებებად და უგულებელყოფად საქმისად“** – ნიშნავდა თანამდებობის პირის უმოქმედობას, რასაც მძიმე შედეგი ანუ დანაშაული მოჰყვა, სხვანაირად ის ქმედება თანამდებობის პირის უმოქმედობით ჩადენილ დანაშაულს უახლოვდება: „უკეთუ მოძღუარმან, გინა დეკანოზმან, გინა იკონომოსმან უღებებად გასცენ თავი თვისი და სენაკთა შინა მოსმურობათა მიღევნებულნი უგულებელს ჰყოფდენ საქმესა მონასტრისასა და გარეშე საჭაროისა მიზეზისა ზედაისზედა ეკლესიისა ლოცვასა დააკლდებოდენ, გინა ტრაპეზსა შესლვასა უღებ-ჰყოფდენ“, ასეთი მოხელე ბერები თანამდებობიდან გადაყენებულ იქმნენ“².

5. **მიშვება.** აღნიშნული ტერმინის დღევანდელი შესატყვისი გვაქვს „მიმნებებლობა“. მიშვება ისეთი დანაშაული იყო, რომლის დროსაც თანამდებობის პირი საშუალებას აძლევს ბოროტმოქმედს, დანაშაულის ჩადენს – თავისი უმოქმედობით, ხელშეუშლელილობით საწადელს მიაღწიოს.

6. **„წინაღდგომა და დარღვევა კანონისად“** – აღნიშნული ტერმინი გამოიყენებოდა კანონის დარღვევის გამოსახატავად ფართო გაგებით ანუ უკანონობის გამოსახატავად საერთოდ, ისევე, როგორც წესის დარღვევის გამოსახატავად გამოიყენებოდა ტერმინი „უწესობა“. ამდენად, შეიძლება იგი ჩავთვალოთ გარდამავლობითი მოქმედების ანუ დანაშაულის აღმნიშვნელ ტერმინად.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორბეჭ ტომად, ტ. VII, გვ. 189.

² იქვე, გვ. 190.

7. **ბრალი** – აღნიშნული ტერმინიც დანაშაულის ცნების გამოსახატავად გამოიყენებოდა. მას სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს როგორც „მცირე რამ დანაშაულს“. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს განმარტება სწორი არ არის. ამ უკანასკნელის აზრით, ბრალი უფრო უახლოვდება **ცოდვას**.

8. **ცოდვა** – ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს ტერმინი სამართალდარღვევის ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი სახეა. **შეცოდება** კი დანაშაულებას ნიშნავს. ბექასა და ალბულას წიგნს ხომ ასე ეწოდება „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველსავე“.

9. **დანაშაული** – სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, დანაშაული ყოფილა „შეცოდება, ესე იგი, არს შავად ქმნა საქმისა“. დაშავება იგივე ფიზიკური ან ზნეობრივი ზიანის მიყენებას ნიშნავდა. თვით სულხან-საბა ორბელიანის აზრით, „დაშავება“ ხეიბრად შექმნას ეწოდებოდა.

ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ადრეფეოდალურ ხანაში „დანაშაული“ ვნებისა და ზიანის მნიშვნელობის მქონე ტერმინად უნდა ვიგულისხმოთ. მაგრამ იმ ხანის ძეგლებში ტერმინი „დანაშაული“ არ ჩანს.

ბოროტისმოქმედი – ეწოდებოდა დამნაშავეს, ვინც სჯულის კანონს არ დაიცავდა ან დაარღვევდა, ე.ი. ბოროტმოქმედი საეკლესიო სამართლის ტერმინია და აქედან შემოვიდა საერო სამართალში.

ძვირისმოქმედი – იმავე ცნების აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, რაც ბოროტისმოქმედი. ამავე შინაარსის ტერმინი იყო ძველ ქართულში „ძვირისმოქმედიც“. ცოტნე დადიანი მონღოლებს ეუბნება: ჩვენ თქვენის საქმეების მოსაწესრიგებლად ვიყავით შეკრებილნი, თქვენ კი „ძვირის მოქმედთა თანა შეგვრაცხეთ“.